

درسنامه آموزشی تاریخ معاصر ایران پایه یازدهم

درس ۱: حکومت قاجار از آقامحمد خان تا محمدشاه

خلاصه درس

ایل قاجار (واژه ی قاجار برگرفته از واژه ی ترکی قاج یا قاچ (کاچ) است که از مصدر قاجمک (گیتمک) به معنی فرار کردن می باشد و پسوند «ار» نشانه اسم فاعلی آن است. بنابراین واژه (قاج + ار) به معنی کسی که فرار می کند، یا کسی که در کوهستان می دود و نیز مرد دونده و به عبارت روشن تر مردی که تند می دود، آمده است.) مانند سایر ایل ها و عشایر بزرگ ایران، یکی از عوامل مؤثر در تحولات سیاسی و اجتماعی ایران به شمار می آید. این ایل از ترکمانان بود و در زمان مغولان به ایران کوچ کرد. به هنگام تشکیل سلسله ی صفوی توسط شاه اسماعیل، ایل قاجار در شمار ایل هایی بود که به یاری او پرداخت و بعدها در جرگه ی قزلباش ها درآمد.

پس از سقوط حکومت صفوی، نادرشاه افشار میانه ی خوبی با قاجاریان نداشت. زیرا آنان مدافع حکومت قبلی یعنی حکومت صفوی بودند. پس از مرگ نادرشاه، قاجارها، مانند دیگر ایلات کوشیدند قدرت را در ایران به دست بگیرند. اما رهبر قاجارها یعنی، محمدحسن خان، جان خود را بر سر دست یابی به قدرت، از دست داد، و فرزندش، آقا محمدخان، به اسارت کریم خان زند درآمد و حکومت به خاندان زند منتقل شد. با مرگ کریم خان زند، آقا محمدخان از دربار او گریخت، و سرانجام با غلبه بر لطفعلی خان آخرین فرمانروای زند، حکومت را در کشور به دست گرفت.

به این ترتیب، آقا محمدخان توانست سلسله ی قاجار را در ایران بنیاد نهد. وی تهران را که در آن زمان روستایی در حومه ی ری بود به پایتختی برگزید. این سلسله از سال ۱۱۷۴ تا ۱۳۰۴ ش، یعنی قریب ۱۳۰ سال، بر ایران فرمان روایی کرد.

جنگ های اول ایران و روسیه منجر به انعقاد عهدنامه گلستان شد. به موجب این عهد نامه، ایران حاکمیت روسیه را بر ولایت هایی که تا زمان عهد نامه ی گلستان اشغال کرده بود به رسمیت شناخت. به این ترتیب ایالات داغستان و گرجستان و شهرهای باکو، دربند، شیروان، قره باغ، شگی، گنجه، موقان و قسمت بالای طالش، به روسیه واگذار شد.

بدرفتاری روس ها با ساکنان ولایت هایی که طبق معاهده ی گلستان به آن کشور واگذار شده بود، موجب نارضایتی این مردم شد؛ و آنان شروع به دادخواهی کردند. از سوی دیگر، معاهده ی گلستان در مورد تعیین خط های مرزی بین ایران و روسیه، مبهم بود. همین مسأله نیز، موجب دست درازی روس ها به خاک ایران، از جمله اراضی اطراف ایروان و آذربایجان شد.

جنگ های دور دوم نیز با شکست ایران همراه بود. ایروان، نخجوان و بخشی از دشت مغان نیز از ایران جدا شد و به روسیه تعلق گرفت؛ ایران متعهد به پرداخت پنج میلیون تومان غرامت به روسیه شد. هم چنین، برقراری حق کاپیتولاسیون یا قضاوت کنسولی، بر ایران تحمیل گردید. به موجب این حق، هرگاه اتباع روسی مقیم ایران مرتکب جرمی می شدند، دادگاه های ایران حق رسیدگی نداشتند، بلکه مراجع قضایی دولت روسیه می بایست به آن جرم رسیدگی می کردند.

فکر کنید و پاسخ دهید:

چرا روس ها خواستار اجرای کاپیتولاسیون در ایران شدند؟

پاسخ : ۱ - برای حمایت از اتباع مجرم خود در ایران - ۲ - تحقیر ایرانیان و اثبات برتری روس ها بر ایران

ناپلئون قرار داد فین کنشتاین را با ایران بست. براساس این معاهده، فرانسه متعهد شد که ایران را در جنگ با روسیه کمک کند. در مقابل، ایران برای حمله به متصرفات انگلستان در هند، با افغان ها و قبایل هرات و قندهار متحدشود، و به

انگلستان، اعلان جنگ دهد. هم چنین، در صورتی که تصمیم ناپلئون بر لشکر کشی به هندوستان قرار گیرد، اجازه ی عبور لشکر او از ایران، به آن کشور داده شود.

فکر کنید و پاسخ دهید :

چرا انگلیس ها ایران را از محاصره ی هرات بازداشتند؟

پاسخ : زیرا از نظر انگلیس تصرف هرات ، مقدمه ی تصرف هند توسط روسیه بود و حضور ایران در هرات باعث نزدیک شدن روسیه با توجه به نفوذش در ایران به مرز های هند می شد.

فتحعلی شاه در کشاکش جهانی تنها ماند و انگلستان نیز در معاهدات مجمل و مفصل کمک چندانی نکرد. هرات نیز شورش کردو در نهایت عهدنامه ارزنه الروم در زمان محمدشاه با عثمانی منعقد شد.

پرسش های نمونه همراه پاسخ

۱- مفاد عهد نامه گلستان چه بود؟

پاسخ : به موجب این عهد نامه ، ایران حاکمیت روسیه را بر ولایت هایی که تا آن زمان اشغال کرده بود به رسمیت شناخت. به این ترتیب ایالات داغستان ، گرجستان و شهرهای باکو ، دربند ، شیروان ، قره باغ ، گنجه ، موقان و قسمت بالای طالش ، به روسیه واگذار شد.
به علاوه حق کشتی رانی در دریای خزر ، از ایران سلب گردید ، در برابر روسیه نیابت سلطنت عباس میرزا را در ایران به رسمیت شناخت و رساندن او را به سلطنت تعهد کرد.

۲- چه عواملی موجب بروز دوره ی دوم جنگ های ایران و روسیه شد؟

پاسخ : بد رفتاری روس ها با ساکنان ولایت هایی که طبق معاهده ی گلستان به آن کشور واگذار شده بود ، موجب نارضایتی این مردم شد و آنان شروع به دادخواهی کردند. از سوی دیگر ، معاهده ی گلستان در مورد تعیین خط های مرزی بین ایران و روسیه مبهم بود. همین مسئله نیز ، موجب دست درازی روس ها به خاک ایران از جمله اراضی اطراف ایروان و آذربایجان شد. این عوامل سبب بروز جنگ های دوم ایران و روس گردید.

۳- مفاد عهد نامه ترکمنچای چه بود؟

پاسخ : مطابق این عهد نامه علاوه بر سرزمین هایی که در عهد نامه گلستان به روس ها واگذار شده بود ، ایروان و نخجوان و بخشی از دشت مغان نیز به روسیه واگذار شد. همچنین حق برقراری حق کاپیتولاسیون یا قضاوت کنسولی بر ایران تحمیل گردید. و همچنین ایران متعهد به مبلغ پنج میلیون تومان غرامت به روسیه شد.

۴- بر اساس کاپیتولاسیون ، اتباع دولت روسیه در ایران از چه حقی برخوردار شدند؟

پاسخ : به موجب این حق ، هر گاه اتباع روسی مقیم ایران مرتکب جرمی می شدند ، دادگاه های ایران حق رسیدگی نداشت بلکه مراجع قضایی دولت روسیه می بایست به آن جرم رسیدگی می کردند.

۵- هر کدام از دو دولت فرانسه و ایران بر اساس معاهده ی فین کن اشتاین چه تعهداتی داشتند؟

پاسخ : بر اساس این معاهده ، فرانسه متعهد شد که ایران را در جنگ با روسیه کمک کند. در مقابل ، ایران برای حمله به متصرفات انگلستان در هند ، با افغان ها و قبایل هرات و قندهار متحد شود و به انگلستان اعلان جنگ دهد. هم چنین ، در صورتی که ناپلئون تصمیم بر لشکرکشی به هندوستان را داشت ، اجازه عبور لشکر او از ایران به آن کشور داده شود.

۶- چرا روس ها ایران را برای لشکرکشی به سوی هرات تشویق می کردند؟

پاسخ : زیرا از سویی با انگلستان رقابت داشتند ، و به خطر افتادن مستعمره های انگلیس در هند را به مصلحت خود میدانستند ، و از سوی دیگر مشغول بودن ایران در جنگ هرات را مایه ی فراموشی ایالت های از دست رفته ی شمالی ، توسط دولت ایران می دانستند.

۷- مفاد عهدنامه دوم ارزنه الروم چه بود؟

پاسخ : به موجب این قرار داد ، ایران از ادعای خود درباره ی بعضی مناطق از جمله سلیمانیه دست برداشت. در مقابل دولت عثمانی ، حاکمیت ایران بر خرمشهر و ساحل چپ اروند رود ، نیز کشتی رانی در این رودخانه را به رسمیت شناخت. علاوه بر آن دولت عثمانی متعهد شد که از آزار و اذیت زائران ایرانی عتبات عالیات جلوگیری کند و تسهیلات لازم را برای بازرگانان کشور ما در آن سرزمین فراهم آورد.
آذربایجان شرقی